

УДК 329 (477)

ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ (1991 – 2012): ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТАПІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Наталія Шестак

*Ужгородський національний університет,
факультет суспільних наук, кафедра політології та державного управління,
бул. Університетська 14, 88000, Ужгород, Україна
e-mail: natalia.shestak@mail.ru*

Проаналізовано особливості еволюції партійної системи України. Визначено індекс ефективної кількості партій за результатами виборів до Верховної Ради України 1991–2012 рр. Автор доходить висновку про формування двоблокової партійної системи.

Ключові слова: партія, партійна система, партійна система України, вибори Верховної Ради України.

Вивчення особливостей функціонування партійних систем у перехідних суспільствах належить до провідних напрямів і вітчизняної, і зарубіжної політичної науки. Актуалізується вивчення партійної системи України низкою чинників: по-перше, еволюція цієї системи продовжується, відтак необхідно мати достатньо інформації та знань для прогнозу майбутнього її розвитку; по-друге, триває дискусія українських науковців про виокремлення основних етапів розвитку партійної системи; по-третє, залишається відкритим питання щодо того, якою є і буде конфігурація партійної системи України.

Мета нашої статті – дослідити особливості еволюції української партійної системи на різних етапах її розвитку. У зв'язку з цим необхідно розв'язати такі завдання: а) охарактеризувати особливості розвитку партійних систем у перехідних суспільствах; б) визначити й розглянути головні етапи розвитку партійної системи України; в) проаналізувати перспективи розвитку партійної системи України у контексті парламентських виборів 2012 р.

Утворення політичних партій у суспільствах, котрі трансформуються, підпорядковується логіці політичного транзиту і може бути описане у такий спосіб. Консолідація партійних систем становить частину загального процесу консолідації демократії, тому це питання безпосередньо торкається перспектив демократії в посткомуністичних країнах. Перехід до демократії здійснюється в три етапи, які в політичній науці отримали назви лібералізації, демократизації та консолідації. На кожному з них партійна система має свою конфігурацію, і на її становлення впливають відповідні чинники. На етапі лібералізації режиму відбувається політичне розмежування на правих і лівих, правлячі й опозиційні партії. Далі розмежування здійснюється в межах правлячої партії та опозиції. На етапі демократизації на розвиток партійних систем значно впливають інституційні чинники: політико-правове закріплення кордонів національної держави, вибір системи правління, вибір виборчої системи. Закінчується така еволюція консолідацією партійної системи. Консолідація партійних систем, на думку російського дослідника А. Щербака, вимірюється двома

показниками: 1) зниженням рівня фрагментації партійної системи (зменшенням кількості парламентських та електоральних партій); 2) зниженням рівня електоральної неусталеності (зменшення кількості голосів виборців, котрі на кожних виборах голосують за різні політичні сили) [8, с. 47]. Інший російський учений Г. Голосов показник фрагментації і неусталеності називає форматом партійних систем [2].

У посткомуністичних країнах можна розглядати й особливу специфіку становлення партійних систем. Передусім зазначимо, що, на відміну від країн Західної Європи, де процес партійного будівництва відбувався знизу, в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) навпаки – згори до низу. Тобто спочатку здійснюється інституційне оформлення еліт (груп інтересів), а потім створюються умови для виникнення й інституціоналізації політичних партій. Звідси і констатація дослідниками низького рівня політичної участі в країнах демократії «третьої хвилі».

Політична наука виокремлює такі типи партій у країнах ЦСЄ:

1. Партії масових демократичних рухів («Солідарність» у Польщі, «Громадянський форум» у Чехії, «Саюдіс» у Литві, «Союз демократичних сил» у Болгарії, «Фронт національного порятунку» в Румунії та ін.).
2. Партії – залишки комуністичних партій.
3. Відновлені довоєнні партії (ліберальні, консервативні, селянські).
4. Етнічні партії (угорські партії в Румунії, Словаччині).
5. Релігійні партії.
6. Партії західних політичних цінностей (феміністичні, захисту довкілля і под.).
7. «Екзотичні» партії (партії шанувальників пива) [7, с. 222].

Не становить винятку і логіка формування партійної системи України, яка характерна для країн, де відбуваються суспільно-політичні трансформації. Домінуюче впливають на партійну систему в перехідних суспільствах вибори до вищих представницьких органів влади. Відтак, проаналізувавши електоральні парламентські цикли в Україні 1994, 1998, 2002, 2006, 2007 та 2012 рр., визначимо періодизацію становлення партійної системи України.

Перший етап – початкова багатопартійність (середина 80-х років – кінець 1991 р.).

Витоки сучасної багатопартійності в Україні постають від підписання СРСР у 1975 р. Заключного акту Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі, що спонукало діячів правозахисного руху до легалізації діяльності у вигляді Української Гельсінської групи. Однак її діяльність переслідували правлячі кола, а багато її членів зазнали репресій. Процес становлення багатопартійності в Україні відновився з початком перебудови. Після амністії політв'язнів-правозахисників з'явилися відверто антикомуністичні організації, котрі дедалі більше політизувалися – Українська Гельсінська спілка, Українська демократична спілка та ін.

Після проведення перших альтернативних виборів 1990 р. до законодавчого органу влади в Україні виникає низка політичних партій: Українська Гельсінська спілка перетворилась на партію, яка після установчого з'їзду почала назватися Українською Республіканською Партією. Відбулося розмежування на консерваторів і реформаторів у КПРС, звідки виокремилась «Демократична платформа», що стала

Партією демократичного відродження України. Процес прискорення партійного будівництва в Україні на цьому етапі обумовлений значимими подіями:

- у жовтні 1990 року Верховною Радою України скасовано статтю Конституції УРСР про провідну і спрямовуючу роль Комуністичної партії;
- прийняття 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України;
- проведення в грудні 1991 р. референдуму про ставлення населення України до незалежності й президентських виборів.

Наприкінці 1991 р. в Україні було зареєстровано вісім політичних партій: Українська республіканська партія, Українська селянська демократична партія, Народна партія України, Партія зелених України, Ліберальна партія України, Соціал-демократична партія України, Українська християнсько-демократична партія, Соціалістична партія України.

Другий етап – атомізована багатопартійність (кінець 1991 р. – початок 1998 р.).

У цей період відбуваються події, котрі суттєво вплинули на процес утворення політичних партій. Це насамперед прийняття Верховною Радою України Законів «Про об'єднання громадян» (16 червня 1992 р.) та «Про вибори народних депутатів України» (18 листопада 1993 р.), що заклали підвалини правового регулювання діяльності політичних партій. Відбуваються вибори до Верховної Ради України 1994 і 1998 рр. і вибори Президента України 1994 р.

Простежуємо характерну легалізацію найвпливовіших партій – носіїв альтернативних ідеологій – КПУ та НРУ, інтенсивне заповнення політичного простору партіями «брендового» типу. Під «брендами» варто розуміти проголошення комуністичної, соціал-демократичної, ліберальної, консервативної, християнсько-демократичної, націонал-демократичної та інших ідеологій як основи політичної діяльності й партійних програм. Наприкінці 1994 р. в Україні зареєстровано вже 35 політичних партій, а наприкінці 1997 р. – 54 [3, с. 156–159].

Третій етап – функціонування на принципах системи поляризованого плюралізму (початок 1998 р. – 2009 р.).

Спостерігаються істотні події, що впливають на становлення партійної системи України: вибори до Верховної Ради України й органів місцевого самоврядування в 2002 та 2006 рр., вибори Президента України 1999 та 2004 років, прийняття Верховною Радою України Закону «Про політичні партії в Україні» (5 квітня 2001 р.) та Закону України «Про вибори народних депутатів України» (25 березня 2004 р.), який установив пропорційну виборчу систему.

Процес утворення політичних партій на цьому етапі застосовуються у такий спосіб:

- формулювання нових політичних партій унаслідок розколів у вже існуючих партійних структурах;
- утворення партій адміністративним шляхом;
- функціонувати низки партій як лобістських угруповань;
- партії – політичні проекти фінансово-промислових груп та окремих осіб.

Домінуючим (найактуальнішим) суспільним поділом упродовж етапу став поділ між “бідними” (до них належала більшість громадян України – наймані працівники державного та недержавного секторів) і “багатими” (насамперед – представниками великого бізнесу). Цей поділ актуалізувався у значній підтримці

лівих сил, а також у популярності ліво-центристської ідеології (соціал-демократії) [4, с. 5].

Четвертий етап (2009 р. – дотепер) – тенденція до формування двоблокової системи, що є один із видів системи поміркованого плюралізму.

Відбуваються вибори: місцевих органів влади (2009 р.), Президента України (2010 рік), вибори ВР України (2012 р.) за новою змішаною виборчою системою. Політичні партії формуються так само як і на попередньому етапі, але спостерігається тенденція до зменшення появи нових партійних утворень. Пов'язано це насамперед із відчуженістю нових яскравих політиків, а також з тим, що вже вкотре вибори засвідчують усталеність громадян у виборі політичних партій. Серед створюваних переважали партії “проекти” ФПГ та бізнес-структур (“Трудова Україна”, “Прагматичний вибір”, “Солідарність” та ін.), партії-“клони” існуючих, здебільшого відомих партій, а також, на продовження тенденцій попереднього етапу, – партії, що претендували на представництво інтересів певних соціальних груп. У 2000 р., унаслідок об'єднання п'яти політичних партій (Партія регіонального відродження України, Партія праці, партія “Солідарність”, партія “За красиву Україну!”, Всеукраїнська партія пенсіонерів) була сформована Партія регіонального відродження “Трудова солідарність України”, яка наступного року змінила назву на Партію регіонів. Основу її становили структури, очолювані представниками Донецького регіону – ПРВУ та ПП. Водночас очевидний факт зацікавленості влади у виникненні партій-“клонів”: зазвичай їх створювали поряд з найвідомішими, передусім опозиційними партіями (КПУ, СПУ, НРУ, ПЗУ), і вони брали участь у виборах (парламентських 2002 р. і у президентських 2004 р.), відбираючи голоси у відповідних “основних” партій і кандидатів [4, с. 7].

За результатами виборів 2012 р. виборчий бар'єр подолали Партія регіонів, ВО «Батьківщина», ПП «Удар», ВО «Свобода», КПУ. З урахуванням виборів у мажоритарних округах партійне структурування парламенту подано в таблиці 1 [5].

Таблиця 1

Партійне структурування парламенту за результатами виборів до ВР України 2012 р.

Назва партії результат	Загальнодер- жавний виборчий округ мандати/ %	Одномандатні виборчі округи	Усього депутських мандатів	К-ть мандатів за умови пропорційної виборчої системи з 5 % виборчим бар'єром
Партія регіонів	72 (30 %)	113	185	144
ВО «Батьківщина»	62 (25,54 %)	39	101	124
ПП «УДАР»	34 (13,96 %)	6	40	68
КПУ	32 (13,18 %)	–	32	64
ВО «Свобода»	25 (10,44 %)	12	37	50
ПП «Єдиний центр»	–	3	3	–
Народна партія	–	2	2	–
ПП «Союз»	–	1	1	–

Радикальна партія О. Ляшка	–	1	1	–
Самовисуванці	–	43	43	–

Як уже зазначалось, консолідація партійної системи пов'язується зі зменшенням ефективної кількості партій та зниженням неусталеності електоральних уподобань виборців. Розраховані індекси ефективної кількості електоральних і парламентських партій [1] за результатами виборів до ВР України 1994–2012 рр. подані у таблиці 2.

Таблиця 2
Індекси ефективної кількості партій за результатами парламентських виборів до ВР України

Індекси	1994 р.	1998 р.	2002 р.	2006 р.	2007 р.	2012 р.
ЕКЕП	3, 7	11, 9	7, 95	5, 8	4, 3	5
ЕКПП	3, 1	4, 8	4, 67	3, 5	3, 2	4, 3

Зауваживши результати парламентських виборів та показники ефективного числа парламентських партій, доходимо висновку, що в Україні залишається стабільною тенденція до збереження ефективної кількості парламентських партій у межах 3 – 4, 5. Це дає змогу ідентифікувати партійну систему України як багатопартійну без домінуючої партії, або двоблокову багатопартійну.

Стосовно індексу неусталеності електоральних уподобань виборців (індекс Педерсена), то його розрахунки за результатами парламентських виборів подані у таблиці 3.

Таблиця 3
Індекс неусталеності електоральних уподобань за результатами виборів до ВР України (1994 – 2012 рр.)

	1998 р.	2002 р.	2006 р.	2007 р.	2012 р.
Iped	24	15	35	9, 6	30, 35

Числове значення індексу за результатами останніх виборів засвідчує достатньо високий рівень електоральної неусталеності. У реаліях – це поява двох нових парламентських партій: ВО «Свобода» та ПП «Удар», а також зростання підтримки КПУ. Величина індексу засвідчує, що партійна система України не є консолідованою, тобто на майбутніх виборах її формат або знову буде суттєво змінений, або залишиться сталим.

Проаналізувавши становлення партійної системи України, доходимо висновків:

– на становлення партійної системи України значно вплинули парламентські вибори 1994, 1998, 2002, 2006 та 2012 рр, президентські вибори 1999, 2004, 2009 рр. і місцеві вибори 2002, 2006, 2010 рр.;

– логіка становлення партійної системи України: від однопартійності через атомізовану систему наявності великої кількості партій – до системи поляризованого плюралізму, а відтак до двоблокової партійної системи (варіант системи поміркованого плюралізму);

– партійна система поляризованого плюралізму є перехідною й еволюціонує зазвичай до системи поміркованого плюралізму, що характерна для низки розвинутих демократичних країн світу; можливий також інший варіант розвитку – партійна система поляризованого плюралізму трансформується у двопартійну (двоблокову) систему або партійну систему з домінуючою партією (наприклад, Росія); якщо за результатами місцевих виборів 2010 р. в Україні спостерігалась тенденція до утворення партійної системи з домінуючою партією, то після парламентських виборів 2012 р. з'являється інша тенденція – формування двоблокової партійної системи;

– основні чинники, котрі впливають на становлення партійної системи України, – характер трансформаційного конфлікту і роль старих еліт; відсутність можливостей використовувати досвід «історичних партій»; незручне для формування партій інституціональне середовище (президенціоналізм, відсутність належної нормативної бази, специфіка виборчої системи тощо); наявність традицій клієнтелізму, патерналізму, регіоналізму [3, с. 159].

Список використаної літератури

1. *Алескеров Ф.Т.* Системы пропорционального представительства и индексы представительности парламента / Ф. Т. Алескеров, В. В. Платонов. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 44 с.
2. *Голосов Г.* Форматы партийных систем в новых демократиях. Институциональные факторы неустойчивости и фрагментации / Г. Голосов // Полис. – 1998. – № 1.
3. *Остапець Ю.* Закарпаття через призму політичних виборів: монографія / Ю. Остапець, М. Токар; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 408 с. – Серія «StudiaRegionalistika»;
4. Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5.
5. Парламент і парламентські вибори в Україні 2012: політична ситуація, суспільні настрої та очікування // Національна безпека і оборона. – 2012. – № 7 – 8. – 120 с.
6. *Растоу Д.* Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5–15.
7. Теория партий и партийных систем // Теория политики: учеб. пособ. / под ред. С. Исаева. – СПб.: Питер, 2008. – С.206–238.
8. *Щербак А.* Коалиционная политика и дефрагментация партийной системы: сравнительный анализ (на примере Польши, России и Украины) // Общественные науки и современность. – 2003. – № 4. – С. 47–62.

Стаття надійшла до редколегії 15.04.2014

Прийнята до друку 10.05.2014

**THE EVOLUTION OF THE PARTY SYSTEM IN UKRAINE (1991–2012):
DESCRIPTION OF STAGES AND PROSPECTS**

Nataliya Shestak

*Uzhgorod National University,
Faculty of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration,
Str. University 14, 88000 Uzhgorod, Ukraine
e-mail: natalia.shestak@mail.ru*

This paper analyzes the features of the evolution of the Party System in Ukraine. The author points out that the evolution of the Party System in Ukraine is consists to the logic of party systems in transition societies.

Four stages in the development of the Party System in Ukraine is defined. The research er calculated index of the effective number of parties on the basis of elections to the Supreme Council of Ukraine (1991–2012years). It is concluded about the formation of two-block Party System in the country.

Key words: party, party system, the party system in Ukraine, elections to the Verkhovna Rada of Ukraine.

**ЭВОЛЮЦИЯ ПАРТИЙНОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ (1991–2012):
ХАРАКТЕРИСТИКА ЭТАПОВ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Наталья Шестак

*Ужгородский национальный университет,
факультет общественных наук, кафедра политологии и государственного
управления,
ул. Университетская 14, 88000, Ужгород, Украина
e - mail : natalia.shestak @ mail.ru*

Анализируются особенности эволюции партийной системы Украины. Определяется индекс эффективного количества партий по результатам выборов в Верховную Раду Украины 1991 – 2012. Делается вывод о формировании дублоковой системы.

Ключевые слова: партия, партийная система, партийная система Украины, выборы Верховной Рады Украины.